УДК 378.091.3:75.01
DOI https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series5.2026.109.30

Піддубна О. М., Максимчук А. П., Кирилюк Д. М.

РОЛЬ СВІТЛОТІНІ В ПОБУДОВІ КОМПОЗИЦІЇ ЖИВОПИСУ: ПЛЕНЕРНИЙ АКЦЕНТ

У статті здійснено теоретичне узагальнення та методичне обґрунтування ролі світлотіні як провідного засобу побудови композиції живопису з урахуванням специфіки пленерної практики у професійній підготовці майбутніх учителів мистецтва. Розкрито сутність світлотіні в живописі як складної системи взаємодії кольору й тону, що забезпечує передачу об'єму, просторової глибини, матеріальності форми та емоційної виразності художнього образу в умовах природного освітлення. Обґрунтовано значення тональної узгодженості та світлотіньових контрастів у формуванні композиційної цілісності живописного твору, визначено їх роль у створенні композиційного центру, організації візуального ритму та підпорядкуванні другорядних елементів загальному художньому задуму. Особливу увагу приділено специфіці світлотіньових рішень у пленерному живописі, де змінність освітлення, атмосферні умови та колористичне середовище зумовлюють необхідність швидкого аналізу світла й тіні, узагальнення форми та цілісного тонально-кольорового бачення. Показано, що грамотне поєднання світлотіні й кольору дозволяє передати повітряну перспективу, просторові плани та емоційний стан пейзажу або сюжетної композиції.

Проаналізовано методичні аспекти формування світлотіньових умінь у процесі навчання живопису та пленеру, зокрема поетапне ускладнення завдань, виконання етюдів з натури, роботу з одним джерелом освітлення, використання тональних вправ і творчих композиційних завдань. Визначено типові помилки студентів у світлотіньовому моделюванні живописної форми та окреслено шляхи їх подолання в освітньому процесі.

Наголошено, що систематичне опанування світлотіньових закономірностей у живописі та пленерній практиці сприяє розвитку просторового мислення, художнього бачення, композиційної грамотності й професійної компетентності майбутніх учителів мистецтва, забезпечуючи цілісність художнього образу та ефективність педагогічної діяльності.

Ключові слова: *світлотінь, композиція, живопис, пленер, тональні відношення, просторове мислення, мистецька освіта, методика навчання.*

Одним із ключових засобів, що забезпечує переконливість зображення та виразність художнього образу, є світлотінь. Саме вона дозволяє виявити конструкцію форми, передати глибину простору та підкреслити композиційний центр твору. Водночас на практиці у здобувачів вищої освіти спостерігаються труднощі, пов'язані з недостатнім розумінням закономірностей світлотіні, невмінням встановлювати тональні співвідношення та застосовувати їх у творчій роботі. Це призводить до порушення композиційної цілісності, втрати об'ємності форм і зниження емоційної виразності зображення. Часто студенти зосереджуються на лінійній побудові форми, недооцінюючи роль світлотіньових відношень у створенні художнього образу.

Отже, виникає потреба в теоретичному осмисленні ролі світлотіні у формуванні композиційної грамотності та визначенні методичних умов її ефективного навчання у системі професійної підготовки майбутніх учителів мистецтва. Розв'язання цієї проблеми сприятиме підвищенню якості мистецької освіти, розвитку творчого потенціалу здобувачів та формуванню їхньої професійної компетентності.

Проблематика мистецької освіти, розвитку творчого потенціалу особистості та формування професійної компетентності майбутніх учителів образотворчого мистецтва широко представлена в сучасних наукових дослідженнях. Значна увага науковців зосереджена на питаннях викладання живопису, композиції, інтеграції академічних і сучасних підходів, а також на ролі художніх засобів у формуванні цілісного художнього мислення здобувачів вищої освіти.

Дослідження С. Пісьо, О. Піддубної та В. Козіка присвячене синтезу академічного живопису та пластичної анатомії. У роботі підкреслено значення академічних основ живопису для розвитку просторового мислення й художньої виразності. Автори звертають увагу на конструктивній побудові форми та взаємодії світла з пластикою тіла, однак світлотіньові закономірності розглядаються переважно з позицій анатомічної доцільності [2, с. 102–110].

У статті О. Піддубної [3, с. 111–115] живопис визначено як ключову фахову дисципліну, що сприяє формуванню художнього бачення, емоційної чутливості та творчого мислення студентів. Авторка підкреслює значення кольору, композиції та роботи з натурою, проте світлотінь розглядається в загальному контексті живописної підготовки, без акцентування на її системоутворювальній ролі в композиційній побудові живописного твору. У праці [1, с. 110–113] О. автор розглядає композицію як основу художньої грамотності майбутніх педагогів. Увагу зосереджено на формуванні цілісного художнього образу, підпорядкуванні елементів композиційному задуму та розвитку аналітичного мислення. Світлотіньові відношення зазначаються як компонент композиції, але не виступають предметом окремого теоретико-методичного аналізу.

Важливим є також досвід, представлений у дослідженні O. Piddubna, R. Pylnik, M. Pichkur, L. Poluden, H. Sotska, A. Maksymchuk, де розглянуто педагогічні механізми активізації творчого розвитку студентів мистецьких і педагогічних спеціальностей засобами новітнього мистецтва. Автори наголошують на

інноваційних методах навчання та розвитку творчого мислення, однак проблематика світлотіні як засобу побудови композиції живопису, зокрема в пленерних умовах, не є центральною [5, с. 1–14].

Отже, аналіз наукових джерел засвідчує наявність ґрунтовних досліджень, присвячених мистецькій освіті, живопису, композиції та розвитку творчого потенціалу майбутніх учителів мистецтва. Водночас роль світлотіні як ключового засобу побудови композиції живопису, особливо з урахуванням специфіки пленерної практики, потребує теоретичного осмислення й методичного обґрунтування, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні ролі світлотіні як провідного засобу побудови композиції живопису з урахуванням специфіки пленерної практики та визначенні ефективних методичних підходів до формування світлотіньових умінь у процесі професійної підготовки майбутніх учителів мистецтва. Для досягнення поставленої мети в статті передбачено розв’язання таких завдань: визначити композиційну роль світлотіньових співвідношень у формуванні композиційного центру, візуального ритму та цілісності живописного твору; дослідити методичні аспекти навчання світлотіні у процесі викладання живопису та пленерної практики.

У живописі світлотінь виступає не лише засобом передачі об’єму, а й важливим інструментом композиційної організації площини, світлотінь поєднується з кольором тоді світло набуває теплих відтінків, тіні часто мають холодні нюанси; рефлекси збагачують колористичну гаму.

Опанування принципів ритмізації через світлотінь є важливим етапом у формуванні професійної майстерності майбутніх учителів мистецтва. У живописі світлотінь нерозривно пов’язана з кольором, адже саме через колірні та тональні співвідношення художник передає особливості освітлення, об’єм форми, просторову глибину й емоційний настрій твору. Світло впливає не лише на яскравість предметів, а й на їхній колір, змінюючи насиченість, температуру та характер відтінків.

У живописній композиції світлотінь виступає складною системою взаємодії кольору і тону, що забезпечує цілісність і виразність зображення. Колір у живописі завжди має тональну характеристику – ступінь світла або темряви. Навіть найяскравіші фарби підпорядковуються загальній світлотіньовій системі картини. Завдяки цьому здобувач передає об’єм предметів, створює ілюзію простору, досягає гармонійності композиції. Порушення тональної узгодженості призводить до втрати цілісності зображення, навіть якщо колористичне рішення є вдалим [3, с. 111–115].

У живописній практиці з живопису, або пленеру часто використовується закономірність температурного контрасту, коли теплі кольори зазвичай сприймаються як більш освітлені та наближені, а холодні відтінки створюють відчуття заглиблення форми та простору. Це дозволяє здобувачу посилити ефект освітлення, передати повітряну перспективу, підкреслити матеріальність об’єктів.

Тональна узгодженість є основою цілісності живописної роботи. Вона передбачає підпорядкування всіх кольорів єдиному освітленню, збереження логічних співвідношень світлого й темного, уникнення надмірної строкатості. Гармонійна тональна система дозволяє здобувачеві легко сприймати композицію та відчувати її завершеність.

Під впливом освітлення колір зазнає змін, на освітлених ділянках він стає яскравішим і теплішим, у тіні він є більш приглушеним, із домішкою холодних відтінків, а рефлекси збагачують колірну гаму, створюючи складні переходи. Ці особливості допомагають здобувачу досягти переконливості зображення та передати атмосферу простору.

У живописі світлотінь не існує окремо від кольору – вона є його невіддільною частиною. Саме через узгодженість кольорових і тональних співвідношень здобувач формує композиційний центр, підкреслює головні елементи, забезпечує цілісність образу. Грамотне поєднання кольору та світлотіні дозволяє досягти високого рівня художньої виразності. Опанування цих закономірностей є важливим етапом професійної підготовки майбутніх учителів мистецтва, оскільки дозволяє свідомо використовувати колір як засіб формування простору, настрою та змісту твору.

Світлотінь у живописі є потужним інструментом емоційного впливу, адже саме через співвідношення світла й тіні художник формує настрій твору, передає психологічний стан образів і створює відповідну атмосферу. Освітлення в композиції здатне змінювати сприйняття сюжету, надаючи йому ліричності, драматизму або напруженості. Світло й тінь у мистецтві виконують роль не лише зорових, а й смислових та емоційних акцентів, що поглиблюють зміст художнього образу. Залежно від сили контрастів і напрямку світла студент може створювати різні емоційні стани. М’яке розсіяне світло викликає відчуття спокою, гармонії, врівноваженості, приглушене освітлення створює інтимність, задумливість, різкі контрасти світла й тіні додають напруги, драматизму, спрямоване світло концентрує увагу на переживаннях персонажів. Завдяки цьому світлотінь стає важливим засобом психологічної характеристики образу. Освітлення визначає загальну атмосферу картини, воно може передавати теплоту й затишок, урочистість і піднесеність, тривожність або загадковість, меланхолійність чи динамічність. Світлотіньові рішення допомагають студенту занурити глядача у певний емоційний простір, зробити сприйняття твору глибоким і цілісним.

Світло часто виконує символічну роль, воно може асоціюватися з істиною, духовністю, надією, тоді як тінь, із невідомістю, напруженням або внутрішнім конфліктом, така символіка дозволяє посилити ідейний зміст твору, підкреслити ключові моменти сюжету, створити багатозначність образу [5, с. 1–14]. М’яке

розсіяне світло характерне для ліричних і спокійних композицій, воно згладжує контрасти, створює відчуття повітряності, підкреслює гармонію кольорів. Різкі світлотіньові контрасти здатні підсилити напруження й драматичність сюжету, такий спосіб акцентує на головному, створює відчуття глибини переживань, додає композиції динаміки. Опанування світлотіньових закономірностей дозволяє майбутнім учителям мистецтва свідомо використовувати освітлення як інструмент емоційного впливу, що є важливою частиною художньо-педагогічної майстерності.

У процесі навчання світлотіньові завдання відіграють важливу роль у формуванні в студентів умінь спостерігати, аналізувати форму та передавати просторові відношення. Практичні вправи, спрямовані на опанування закономірностей світла й тіні, допомагають розвивати тональне бачення, художнє мислення та професійні навички зображення.

Одним із найефективніших методичних прийомів є організація натюрмортів або навчальних постановок з одним джерелом освітлення [7]. Такий підхід дозволяє здобувачам чітко визначити напрям світла, зрозуміти закономірності утворення тіней, простежити тональні переходи від світла до тіні, навчитися передавати об'єм форми. Робота з одним джерелом світла сприяє розвитку аналітичного мислення та допомагає уникнути хаотичного тонального моделювання.

Тональні ж вправи є основою формування навичок світлотіньового зображення, вони передбачають створення шкали тонів від найсвітлішого до найтемнішого, виконання вправ на плавні переходи, моделювання простих геометричних форм. Такі завдання допомагають студентам розвивати чутливість до тональних відтінків, навчитися контролювати силу натиску та насиченість штриха, досягати гармонійності зображення.

Етюди з натури на пленері сприяють формуванню практичних умінь передавати освітлення в реальних умовах. Основна увага при цьому приділяється аналізу джерела світла, визначенню композиційного центру, узгодженню тональних співвідношень. Робота над етюдами на пленері розвиває спостережливість і здатність швидко знаходити оптимальні світлотіньові рішення [6].

Виконання робіт на пленері передбачає поступовий перехід від простих форм до складних об'єктів, від локального вивчення світлотіні до композиційних завдань, від академічних вправ до творчих робіт. Такий підхід сприяє системному формуванню професійних умінь.

Під час виконання світлотіньових завдань студенти часто стикаються з невмінням визначити джерело світла, надмірною деталізацією тіней, порушенням тональної цілісності, слабким контрастом. Тому подолання цих труднощів потребує систематичних вправ і методичного супроводу викладача. Систематичне виконання вправ на світлотінь є важливою частиною професійної підготовки майбутніх учителів мистецтва та забезпечує високий рівень художньої культури.

Формування світлотіньових умінь у майбутніх учителів мистецтва є складним і послідовним процесом, що передбачає поступове ускладнення завдань, розвиток аналітичного мислення та формування професійного художнього бачення.

Початковий етап передбачає опанування світлотіньових закономірностей на основі простих форм, такі завдання допомагають здобувачам зрозуміти принципи утворення світла і тіні, навчитися бачити півтони та рефлекси, усвідомити залежність форми від освітлення.

Наступний етап полягає у вивченні особливостей освітлення, здобувачі навчаються визначати напрям світла, встановлювати силу освітлення, аналізувати характер тіней, спостерігати взаємодію світла з різними поверхнями.

Виконання вправ на градацію тону допомагає студентам розвивати чутливість до світлотіньових переходів. Робота з тональною шкалою передбачає відпрацювання плавних переходів, контроль насиченості штриха, досягнення гармонійності зображення. На цьому етапі здобувачі застосовують набуті знання у зображенні реальних об'єктів. Робота з натурою сприяє розвитку просторового мислення, удосконаленню технічних навичок, формуванню вміння узагальнювати форму.

Завершальний етап передбачає самостійне використання світлотіньових знань у творчих роботах, де студенти створюють композиції з виразною світлотіньовою моделлю, експериментують з освітленням, застосовують світлотінь як засіб емоційної виразності [4].

Можна зазначити, що послідовне формування світлотіньових умінь забезпечує глибоке розуміння закономірностей освітлення, розвиток художнього мислення, підвищення професійної компетентності майбутніх педагогів. Завдяки такій методиці студенти не лише опановують технічні навички, а й навчаються ефективно передавати знання у власній педагогічній практиці. Такий підхід створює міцну основу для подальшого творчого розвитку та педагогічної діяльності у сфері мистецької освіти.

У процесі опанування світлотіньових закономірностей здобувачі часто стикаються з низкою типових труднощів, що впливають на переконливість зображення та цілісність композиції. Усвідомлення цих помилок і своєчасне їх виправлення сприяють формуванню професійних умінь, розвитку художнього бачення та підвищенню якості навчальних робіт.

Висновки. Світлотінь у живописі є одним із визначальних засобів побудови композиції, що забезпечує цілісність художнього образу, переконливість просторових рішень і виразність емоційного змісту твору. У процесі дослідження встановлено, що світлотінь у живописі функціонує як складна система взаємодії

кольору й тону, завдяки якій художник передає об’єм форми, глибину простору, матеріальність об’єктів і характер освітлення, особливо в умовах пленерної практики.

Доведено, що тональна узгодженість і світлотіньові контрасти відіграють ключову роль у формуванні композиційного центру, організації візуального ритму та підпорядкуванні другорядних елементів загальному художньому задуму. Грамотно побудована світлотіньова система сприяє досягненню гармонії живописної композиції, забезпечує логіку сприйняття зображення та підсилює його емоційно-образну виразність.

Особливу значущість світлотінь набуває у пленерному живописі, де змінність природного освітлення, атмосферні умови та колористичне середовище вимагають від здобувачів вищої освіти швидкого аналізу світла й тіні, узагальнення форми та цілісного тонально-кольорового бачення. Опанування світлотіньових закономірностей у таких умовах сприяє розвитку спостережливості, просторового мислення й художнього бачення, формує здатність свідомо керувати виражальними засобами живопису.

Установлено, що систематичне й поетапне формування світлотіньових умінь у процесі навчання живопису та пленеру є важливим компонентом професійної підготовки майбутніх учителів мистецтва. Воно забезпечує не лише засвоєння технічних навичок, а й розвиток композиційної грамотності, аналітичного мислення та педагогічної майстерності, необхідних для подальшої творчої й освітньої діяльності.

Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на розширення методичних підходів до навчання світлотіні в живописі, зокрема шляхом інтеграції сучасних цифрових технологій і традиційної пленерної практики, що сприятиме підвищенню якості мистецької освіти та професійної підготовки майбутніх педагогів.

Використана література:

1. Піддубна О. М. Живопис у розвитку творчих здібностей майбутніх вчителів образотворчого мистецтва. Проблеми освіти. 2019. Вип. 92. С. 111–115.
2. Піддубна О. М. Фахова дисципліна «Композиція» в розвитку творчих здібностей учителів образотворчого мистецтва. Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія: Педагогічні науки. 2019. Вип. 176. С. 110–113.
3. Пісьо С. Я., Піддубна О. М., Козік В. В. Синтез академічного живопису та пластичної анатомії в концептуальному дизайні: пошук нових вимірів творчості. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2024. Вип. 78, т. 2 (78). С. 102–110. ISSN 2308-4863.
4. Робоча програма навчальної дисципліни «Живопис». URL: https://eportfolio.zu.edu.ua/media/TeachingProgram/50/txqysq4c.pdf (дата звернення: 29.01.2026).
5. Робоча програма навчальної дисципліни «Композиція». URL: https://eportfolio.zu.edu.ua/media/TeachingProgram/330/rakpwmkp.pdf (дата звернення: 19.03.2026).
6. Робоча програма навчальної практики (Пленер). URL: https://eportfolio.zu.edu.ua/media/TeachingProgram/50/rcgtmfvp.pdf (дата звернення: 19.03.2026).
7. Piddubna O., Pylnik R., Pichkur M., Poluden L., Sotska H., Maksymchuk A. Pedagogical Mechanisms to Activate the Creative Development of Students of Art and Pedagogical Specialties of Higher Education Institutions by Means of the Latest Art. Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala. 2023. Vol. 15, Iss. 3, P. 1–14.

***References*:**

1. Piddubna O. M. (2019) Zhyvopys u rozvytku tvorchykh zdibnostei maibutnikh vchyteliv obrazotvorchoho mystetstva [Painting in the development of creative abilities of future fine arts teachers]. Problemy osvity. Vyp. 92. S. 111–115. [in Ukrainian]
2. Piddubna O. M. (2019) Fakhova dystsyplina «Kompozytsiia» v rozvytku tvorchykh zdibnostei uchyteliv obrazotvorchoho mystetstva [The professional discipline «Composition» in the development of creative abilities of fine arts teachers]. Naukovi zapysky Tsentralnoukrainskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Vynnychenka. Seriia: Pedahohichni nauky. Vyp. 176. S. 110–113. [in Ukrainian]
3. Piso S. Ya., Piddubna O. M., Kozik V. V. (2024) Syntez akademichnoho zhyvopysu ta plastychnoi anatomii v kontseptualnomu dyzaini: poshuk novykh vymiriv tvorchosti [Synthesis of academic painting and plastic anatomy in conceptual design: the search for new dimensions of creativity]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Vyp. 78, t. 2 (78). S. 102–110. ISSN 2308-4863. [in Ukrainian]
4. Robocha prohrama navchalnoi dystsypliny «Zhyvopys» [Working program of the academic discipline «Painting»]. URL: https://eportfolio.zu.edu.ua/media/TeachingProgram/50/txqysq4c.pdf (data zvernennia: 29.01.2026). [in Ukrainian]
5. Robocha prohrama navchalnoi dystsypliny «Kompozytsiia» [Working program of the academic discipline «Composition»]. URL: https://eportfolio.zu.edu.ua/media/TeachingProgram/330/rakpwmkp.pdf (data zvernennia: 19.03.2026). [in Ukrainian]
6. Robocha prohrama navchalnoi praktyky (Plener) [Working program of educational practice (Plein air)]. URL: https://eportfolio.zu.edu.ua/media/TeachingProgram/50/rcgtmfvp.pdf (data zvernennia: 19.03.2026). [in Ukrainian]
7. Piddubna O., Pylnik R., Pichkur M., Poluden L., Sotska H., Maksymchuk A. (2023) Pedagogical Mechanisms to Activate the Creative Development of Students of Art and Pedagogical Specialties of Higher Education Institutions by Means of the Latest Art. Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala, Bucharest, Vol. 15, Iss. 3, pp. 1–14.

O. Poddubna, A. Maksymchuk, D. Kyryliuk. The Role of Chiaroscuro in the Composition of Painting: A Plein-Air Focus

The article provides a theoretical generalization and methodological substantiation of the role of chiaroscuro as a leading means of constructing the composition of painting, taking into account the specificity of plein-air practice in the professional

training of future art teachers. The essence of chiaroscuro in painting is revealed as a complex system of interaction between color and tone, which ensures the representation of volume, spatial depth, materiality of form, and emotional expressiveness of the artistic image under conditions of natural lighting. The significance of tonal consistency and light-and-shade contrasts in forming the compositional integrity of a pictorial work is substantiated; their role in creating the compositional center, organizing visual rhythm, and subordinating secondary elements to the overall artistic concept is determined. Particular attention is paid to the specificity of chiaroscuro solutions in plein-air painting, where changing lighting conditions, atmospheric factors, and the color environment necessitate rapid analysis of light and shadow, generalization of form, and holistic tonal-and-color vision. It is shown that the competent combination of chiaroscuro and color makes it possible to convey aerial perspective, spatial planes, and the emotional state of a landscape or narrative composition.

The methodological aspects of forming chiaroscuro skills in the process of teaching painting and plein-air practice are analyzed, including the step-by-step complication of tasks, execution of studies from nature, work with a single light source, the use of tonal exercises, and creative compositional assignments. Typical mistakes made by students in chiaroscuro modeling of pictorial form are identified, and ways to overcome them in the educational process are outlined.

It is emphasized that systematic mastery of chiaroscuro principles in painting and plein-air practice contributes to the development of spatial thinking, artistic vision, compositional literacy, and professional competence of future art teachers, ensuring the integrity of the artistic image and the effectiveness of pedagogical activity.

Key words: *chiaroscuro, composition, painting, plein air, tonal relationships, spatial thinking, art education, teaching methodology.*

Дата першого надходження статті до видання: 10.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 22.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0